

ایبدهوش

سال سی و هشتم، شماره پنجم و هشتم
آذر-اسفند ۱۴۰۴ ISSN:1023-7992

دوماهنامه نقد کتاب، کتاب شناسی و
اطلاع رسانی در حوزه فرهنگ اسلامی

۲۱۵ و ۲۱۶

۲۱۵

۲۱۶

دوماهنامه
آینه پژوهش

سال سی و هشتم، شماره پنجم و هشتم
آذر-اسفند ۱۴۰۴

سید احمد رضا قائم مقامی | امیرحسین آقامحمدی | سیدعلی میرافضلی | ویلیام جیتیک / طه عبداللہی
عبدالجبار رفاعی / محمد سوری | نوموکی اوکاوازا / ناوفومی آبه - امید رضائی | مرتضی کریمی نیا | امید حسینی نژاد
مجید جلیسه | سلمان ساکت | فرهاد طاهری | نذیر احمد / شیوا امیرهدایی | مهدی حبیب اللہی | طیبہ حاج باقریان
میلاد بیگدلو | حمیدرضا تمدن | رقیہ فراہانی | رسول جعفریان | جویا جہانبخش | مجدالدین کیوانی
نادعلی عاشوری تلوکی | علی راد | حیدر عبوضی | امید طبیبزادہ

یادداشت‌های شاهنامه (۹) | ماجرای تصحیح ینابیع العلوم | نوآوری‌های ابن یمین در فرم رباعی
وحدت وجود و اسفار اربعه نزد فرغانی (و. ۶۹۹) | از نگاه عربی: متفکران معاصر ایران و جهان عرب (۴)
محکمه اسلامی منطقه عرب زبان دمشق و منابع آن در دوره عثمانی | نسخه‌شناسی مصاحف قرآنی (۲۳)
خراسانیات (۷) | چاپ‌نوشت (۲۲) | مبلّغی ہنجارگریز | طومار (۱۴) | آینه‌های شکسته (۱۲)
درنگی در تأویل عرفانی حدیث نبوی «لَا یَدْخُلُ الْجَنَّةَ نَمَامٌ» در آثار عین القضاة ہمدانی | مطایبه اتابکی با
کاخی در «حلوائیہ» | مطالعات زبان و ادب فارسی در شبہ قارہ (۱) | تحلیلی بر اندیشہ و آثار جانانان ای. سی.
براون: بازخوانی سنت نبوی در جهان مدرن | سکوتی کہ سخن می‌گوید: تحلیل دفتر روزانہ حاج احمد
خادمی در خدمت آیت اللہ بروجردی | «سنگ‌پشت» سبک‌سنگ: قرائت عبارتی از ترجمہ تفسیر طبری | از
اینجا رانده و از آنجا مانده: مطالعہ‌ای درباره ایگناتس گلدریہر | اشعار تازه‌یاب از شاعران دورہ قاجار با استناد
به نشریات آن عصر | بحر الفراید، منظومہ‌ای با رویکرد «تسنن دوازده امامی» | گلپتڑہ‌های آکادمیک در
کتاب «سعدی در زبان و ادبیات آرمینی» | تأملی در مقالہ «گذری بر ترجمہ قرآن دکتر حداد عادل»

نکته، حاشیہ، یادداشت

پیوست آینه پژوهش: ♦ سلسله مباحث نظری در باب تاریخ ادبیات، براساس آرای رینہ ولک (۴)
♦ گفتگو با ویرایش‌های مختلف حدیث افتراق الاقة

«سنگ پشت» سبک سنگ: قرائت عبارتی از ترجمه تفسیر طبری

میلاذ بیگدلو

| ۳۶۳ - ۳۷۰ |

۳۶۳

آینه پژوهش | ۲۱۵ و ۲۱۶

سال ۳۶ | شماره ۵ و ۶

آذر و دی/ بهمن و اسفند ۱۴۰۴

در نسخه‌ای از نسخ ترجمه تفسیر طبری، یعنی نسخه شماره ۲۲۳۹۶ کتابخانه آستان قدس که در تصحیح یغمایی مد نظر نبوده، «فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِذَا هُمْ يَنْكُتُونَ» (زخرف: ۵۰) ترجمه شده است به «چون سنگ پشت کردیم ایشانرا عذاب چون ایشان عهد خود شکستند» و این یعنی «كَشَفْنَا» برگردانده شده است به «سنگ پشت کردیم». این ترجمه، که تشخیص داده شده غلط است، سپس چنین توجیه شده که کاتب نسخه فعل عربی «كشَف» را مشتق از لفظ فارسی «كشَف» یعنی «سنگ پشت، لاک پشت» پنداشته است. این «غلط ترجمه‌ای» آنگاه با امثال مشهور درک نادرست عبارات قرآنی یعنی مثال‌های «شدرستنا» و «خر عیسی» مقایسه کرده شده است. این خلاصه‌ای است از نوشته‌ای (طیب زاده، ۱۴۰۴) که در شماره پیشین مجله آینه پژوهش (ش ۲۱۴) منتشر شده است.

دشوار است که بپنداریم کسی که از آغاز قرآن تا به آیه مورد نظر چهارده بار و پس از آن نیز پنج بار دیگر به این فعل و مشتقاتش (در خواندن و/یا کتابت) برخورده (نک. Bakhtiar, 2011, p. 436, §2846)، ناگهان بلاهتی به او دست بدهد که او را به ارتکاب چنین اشتباه فاحشی وادارد.

با بررسی موارد دیگر استعمال فعل مورد نظر معلوم می‌شود که کاتب مترجم نسخه ما (یعنی نسخه شماره ۲۲۳۹۶ کتابخانه آستان قدس) معنای درست فعل را می‌دانسته و درست هم ترجمه کرده است؛ «كَاشِفٌ» در «رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ» (نجم: ۵۸) (تصویر ۱)؛ «كَشَفْنَا» در «لَقَدْ كُنْتُمْ فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ» (ق: ۲۲) (تصویر ۲) و «يُكْشَفُ» در «يَوْمَ يُكْشَفُ عَن سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ» (قلم: ۴۲) (تصویر ۳). و بالآخره، عبارت «اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ» در «رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ» (دخان: ۴۴)، که مانده به «كَشَفْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ» مورد نظر است و کمتر از پنج برگه بعد از آن آمده، به «بازدار از ما عقوبت» (ص ۳۹ پشت، سطر ۱۱؛ تصویر ۴) ترجمه شده، و این ترجمه و ترجمه موارد دیگر می‌نماید که کاتب مترجم «كشَف» را رایج عربی را درست دریافته و ترجمه کرده است.



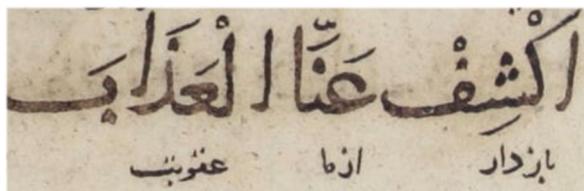
تصویر ۱. ص ۷۸ رو، سطر ۸



تصویر ۲. ص ۶۹ رو، سطر ۵



تصویر ۳. ص ۱۳۳ پشت، سطر ۱۱



تصویر ۴. ص ۳۹ پشت، سطر ۱۱

همه این موارد، که از نظر گذارنده شد، جز اینکه نشان می‌دهد فهم کاتب مترجم از فعل مورد نظر نادرست نبوده، این را نیز معلوم می‌کند که او در ترجمه مفردات به روش «ترجمه یک لفظ عربی = یک لفظ فارسی در همه موارد استعمال» پایبند نبوده (نک. ترجمه‌های مختلف منعکس در تصاویر بالا)، بلکه با توجه به بافت، برای هر مورد استعمال فعل، لفظی را برمی‌گزیده است، چنانکه «آیات» را باری به «آیتها»، باری به «نشانهها» و باری به «حجتها» برگردانده است. اگر این دو نکته، یعنی درستی فهم او و ترجمه نایک‌دست او، را در نظر بگیریم، احتمالاً خواهیم توانست که قرائت «سنگ پشت» را بسامان کنیم.

ضبط دست‌نویست، چنانکه تصویر آن در مقاله مذکور نیز آمده، اصلاً به صورت «**سنگ**» است. ظاهراً یک تغییر ساده بسنده است تا ما را به قرائت درست رساند، و آن بردن نقطه زیر حرف دوم در «سنگ» به زیر است. با این حرکت، «سنگ» [= «سنگ» قرائت پیشین] «سبک» می‌شود و به «سبک پُشت کردیم» می‌رسیم، که برابری است کاملاً معقول برای «کَشْفَنَا». ممکن است نقطه زیر حرف دوم در اصل متعلق به حرف نخست «پشت» باشد، که خود املاقی ناقص «پشت» است. احتمال دیگر این است که نقطه، بدین صورت، در محل نادرست نهاده شده است. با توجه به شیوه کتابت، که می‌نماید کاتب متن ترجمه را نسبتاً با شتاب نوشته - مثلاً در نوشتن دندانه‌ها چندانکه باید دقت نداشته (نک. املاقی «چیزی» در تصویر ۵) و برخی حروف (مثلاً‌های «مژه» در «مژداند» [= مژه دادند]؛ تصویر ۶) و کلمات را جا انداخته (مثلاً «کنید» در «راست میان» [= فَاصْلِحُوا بَيْنَ] به جای «راست-ی» [کنید میان]؛ تصویر ۷) - و با توجه به موارد مشابه دیگر نقطه‌گذاری نادرست، از جمله نقطه زیر سین در «نیکوکارست» (تصویر ۸)، این احتمال دور نیست.



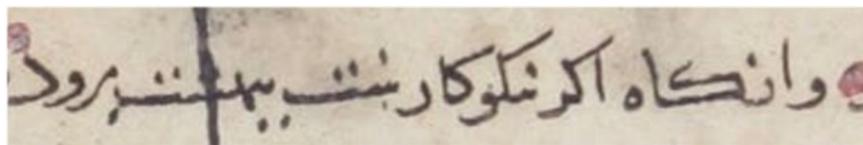
تصویر ۷. ص ۶۶ پشت، سطر ۷



تصویر ۶. ص ۷۳ پشت، سطر ۶



تصویر ۵. ص ۵ رو، سطر ۱۰



تصویر ۸. ص ۷ پشت، سطر ۱۲

«سبک پشت» در لفظ و معنا سنجیدنی است با «سبک بار» در معنای معروف «آسوده» و «فارغ». لفظ «سبک پشت» جز در اینجا، آنچنان که از جست و جوها برمی آید، در ترجمه کهن مقامات حریری نیز (برابر «خفیف الحاذ») به کار برده شده است:

گفت حارث همام: آرزومند کرد مرا به حلب، اشتیاقی که غالب شد، و طلبی که چه طلبی بود. و بودم آن روز سبک پشت، زودروانی فرمان و کار. و فراز گرفتم ساز رفتن، و سبک برفتم سوی آن چو سبک رفتن مرغ. (ترجمه کهن مقامات حریری، ۱۳۶۵، مقامه چهل و ششم، ص ۳۳۴)

برابر این بخش از مقامات:

رَوَى الْحَارِثُ بْنُ هَمَّامٍ، قَالَ: نَزَعْتُ بِي إِلَى حَلَبٍ، شَوْقٌ غَلَبَ، وَطَلَبٌ يَأْتِي مِنْ طَلَبٍ. وَكُنْتُ يَوْمَئِذٍ خَفِيفَ الْحَاذِ، حَثِيثَ التَّفَاذِ، فَأَخَذْتُ أَهْبَةَ السَّيْرِ، وَخَفَفْتُ نَحْوَهَا حُفُوفَ الطَّيْرِ. (حریری، ۱۴۲۵ق/۲۰۰۵م، مقامه چهل و ششم، ص ۴۹۳)

«خفیف الحاذ» در اصل به معنای «اندک بار» است و در شروح قدیم مقامات (مثلاً در شرح شریشی، ۱۴۲۷ق/۲۰۰۶م، ج ۳، ص ۳۶۱) به «قلیل العیال» معنا شده است. از همین جاست که در مقامه ششم، «فَلَمَّا ثَقُلَ حَاذِي» در ترجمه کهن یادشده برگردانده شده است به «چون گران شد پشت من به بسیاری عیال» (ص ۳۹)؛ یعنی «به بسیاری عیال» در ترجمه اضافه شده است. این «اندک عیال» بودن در دنیای قدیم یعنی آسانی سفر و رهسپاری و نیز فراغت از مسئولیت، و این یعنی «سبکبار». اینکه «حاذ» در ترجمه فارسی قدیم مقامات به «پشت» ترجمه شده در

لغتنامه‌های قدیم هم منعکس است: «الخَفِيفُ الحَاذِ أَي خَفِيفُ الظَّهْرِ» (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۳، ص ۴۸۷).

مؤید دیگر برای قرائت پیشنهاده ما عبارت فعلی «پشت از ... سبک گرداندن» [= خَفَّفَ ظَهْرَ مِنْ ...] است که در متنی از قرن هشتم به کار رفته است:

وَخَفَّفَ ظَهْرَكَ مِنَ الْأَوْزَارِ فَإِنَّ الْعَقَبَةَ كَوُودٌ: پشت خود را از بار گناه سبک گردان که عقبه رنجاننده‌ات درپیش است. اشارت است بر آنکه هر حقی که بر ذمه تو است آن را ادا کنی، اگر حق خالق است و اگر حق مخلوق. (شیعی سبزواری، ۱۳۷۵، ص ۱۰۲)

همچنین است عبارت مشابه «خَفَّةُ الظَّهْرِ»، در معنای سبکی اخلاقی و جسمی و آزادی و استقلال در نامه سی و یکم نهج البلاغه که در ترجمه کهن این کتاب (کتاب نهج البلاغه، ۱۳۷۷) به «سبکی پشت»^۱ ترجمه شده است:

بدان به درستی که پیش تو راهی است خداوند دوری و دشواری سخت، و به درستی که بی نیازی نیست تو را در آن طریق از خوبی طلب کردن، و آن مقدار که برساند تو [را به منزل آخرت] از توشه، و سبکی پشت. (ج ۲، ص ۲۵۴)

همچنین سنج. «خفیف الظهر» در عربی، چنانکه مثلاً در شرح ابن میثم (۱۳۶۳ش/۱۴۰۴ق، ج ۲، ص ۴۴): «كان خفیف الظهر ناجياً من الثقل الوزر».

برگزیدن فعل «سبک پشت کردن» برای «کشف» در «کشف ... العذاب» احتمال دارد که متأثر از عبارت مترادف با فعل «خَفَّفَ» باشد که مفعول آن نیز در قرآن در مواردی «عذاب» است، چنانکه در «فلا يخفف عنهم العذاب ولا هم ينصرون» که هم در ترجمه تفسیر طبری به «نه سبک کنند از ایشان عذاب و نه ایشان را نصرت کنند» (نسخه ب: پس گسسته و سبک نبود) (جلد یکم ترجمه تفسیر طبری، ص ۳۱۸) ترجمه شده است. همچنین مقایسه شود با ترجمه «خَفَّفَ» در «الآن خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ» (انفال: ۶۶) به «سبکسار کرد» در قرآن مترجم شماره ۲۰۶۵ (= ۶۷) کتابخانه آستان قدس (فرهنگنامه قرآنی، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۷۰۶) و نیز به «اکنون که

۱. در نسخه دیگر از این ترجمه، که چند سال پس از انتشار تصحیح این ترجمه دوباره به آن و ارزش‌های لغوی آن توجه داده شد، «سبکی» زیر لغت پیشین یعنی «مع»، پس از «وا» [= با] آمده و زیر «خفة»، که در نسخه «خفة» نوشته شده، «پنهان» نوشته شده است: «وا سبکی بنهان پشت» (نهج البلاغه مترجم، نسخه شماره ۱۲۰، ۸۸۲ق، ص ۲۲۵، رو، سطر ۹).

سبک باری جوید، سبک کرد الله بار از شما» در ترجمه-تفسیر خواجه عبدالله انصاری (بخشی از تفسیری کهن به پارسی، ۱۳۷۵، ص ۳۸).

بنابراین، کاتب مترجم ما بر طریق صواب بوده و «کشف» را ظاهراً به «سبک پشت کردن» ترجمه کرده است، به درستی. این نوشته مختصر ابراز اشتیاقی است برای به سرانجام رسیدن تصحیح مجدد ارجمند دقیق ترجمه معروف شده به ترجمه تفسیر طبری، که به همت چند محقق با اشراف دکتر علی اشرف صادقی^۱ منتشر خواهد شد.

۱. این تصحیح از فهرست ماه اسفند ۱۴۰۰ بدین سو در ردیف کتاب‌های در دست چاپ انتشارات بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار قرار گرفته است.

منابع

- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق). لسان العرب (الطبعة الثالثة). بيروت: دار الفكر.
- ابن میثم (میثم بن علی) (۱۳۶۳ش/۱۴۰۴ق). شرح نهج البلاغة. تهران: دفتر نشر الكتاب.
- بخشی از تفسیری کهن به پارسی (سید مرتضی آية الله زاده شیرازی، مصحح) (۱۳۷۵). تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب.
- ترجمه کهن مقامات حریری: مقامات حریری: ترجمه فارسی (علی رواقی، مصحح) (۱۳۶۵). مؤسسه فرهنگی شهید محمد رواقی.
- جلد یکم ترجمه تفسیر طبری: شکوهی، فریبا (۱۳۹۰). تصحیح انتقادی و تحلیل زبانی متن ترجمه تفسیر طبری (جلد یکم) (رساله دکتری منتشر نشده). دانشگاه علامه طباطبائی.
- حریری، قاسم بن علی (۱۴۲۵ق/۲۰۰۵م). مقامات الحریری المسمی بالمقامات الأدبية. بيروت: دار الکتب العلمية.
- شریعی، احمد بن عبد المؤمن (۱۴۲۷ق/۲۰۰۶م). شرح مقامات الحریری (إبراهیم شمس الدین، مصحح). بيروت: دار الکتب العلمية.
- شعی سبزواری، ابوسعید حسن بن حسین (۱۳۷۵). مصابیح القلوب (محمد سپهری، مصحح). تهران: بنیان و میراث مکتوب.
- طیب زاده، آریا (۱۴۰۴). یادداشت‌های لغوی و ادبی (۶): «سنگ پشت کردیم ایشان را!» غلطی ترجمه‌ای در دستنویسی از ترجمه تفسیر طبری، و مَثَل «شدرستنا». آینه پژوهش، ۳۶ (۴) [= ۲۱۴ پیاپی]، ۳۱۷-۳۲۳.
- فرهنگنامه قرآنی: فرهنگ برابره‌های فارسی قرآن بر اساس ۱۴۲ نسخه خطی کهن محفوظ در کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی (محمدجعفر یاحقی، ناظر) (۱۳۷۲). مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- کتاب نهج البلاغه: با ترجمه فارسی قرن پنجم و ششم (عزیزالله جوینی، مصحح) (۱۳۷۷). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- نهج البلاغه مترجم: نسخه شماره ۱۲۰. مورخ ۸۸۲ق. کتابخانه وزیری یزد.